

Vyšehrad a Karel IV.

FRANTIŠEK KAŠIČKA, BOŘIVOJ NECHVÁTAL

„Byl jest také vzal s sobů Přemysl své škarpály a mošnu z lýk udělanů, o něžto když byl otázan, odpověděl jest: chci, aby toto věčně na Vyšehradě bylo chováno, a nezhyneť aniť zelě, aby viděli náměstkové moji, že jsů z chudoby pošli a na kniežecí stolicí posazeni, a tak pak aby nepýchali. Nebo pyšní ponížení bývají pro své zaslúžení, a pokorní povýšení pro svú ctnost. A tét věci i dnes pilně chovají na Vyšehradě. A ten den před korunováním krále českého kanovníci u procesí přijímající krále škarpály jemu ukazují a mošnu na pléci vzdievají, aby měl pamět, že jest z chudoby pošel a tak nepýchal. Takž Přemysl kniež s svým tovařistvem přijel jest na Vyšehrad i byl slavně od Libuše i všech pánův obecně na kniežecí stolicí posazen a Libuši za mužě dán.“

Kronikář Přibík Pulkava z Radenína.

„Najprvé arcibiskup pražský s preláty, s knížaty a šlechtici provodie kniežě, ježto chtie králem korunovati, na Vyšehrad. A tu pomodlíce sě vrátie sě s ním do kostela pražského, hlavy všeho arcibiskupstvie, aby tu nešpor slyšeli.“¹

Korunovační řád Karla IV.

Karlem IV. vstoupil do evropských dějin mimořádně vzdělaný, moudrý a energický státník, převyšující schopnostmi a významem generace svých předchůdců a následovníků. Po matce Přemyslovec, cítil hluboký niterní vztah a úctu ke svým přemyslovským předkům, pokládal se za dědice silné středoevropské říše posledních Přemyslovců a za pokračovatele a završitele jejich mocenských a centralizačních cílů.¹ Tento vyhraněný vztah vedl jej nutně k zájmu o pražský Vyšehrad, který hrál mimořádnou úlohu v dějinách státu zejména v době prvních českých králů a kde mimo jiné pobývala a zemřela Karlova matka, poslední přemyslovská královna Eliška.² Cílevědomým působením Karla IV.

stával se Vyšehrad reprezentační součástí tehdy hlavního města římské říše, v němž získával nové ideové a funkční postavení, zakotvené zejména v novém českém korunovačním řádu a v novém výkladu dynastické legendární ságy. Vnější výrazem panovníkova citového zájmu byla pak horečná proměna starého stagnujícího hradu na honosný gotický královský hrad.

Ideový základ panovníkova zájmu o Vyšehrad je formulován především ve dvorské kronice Přibíka Pulkavy z Radenína. Přibík Pulkava, farář v Chudenicích a rektor školy u sv. Jiljí na Starém Městě pražském, sepsal svou latinskou kroniku nepochybně pod přímou myšlenkovou inspirací Karla IV. a není vyloučeno, že králův podíl na

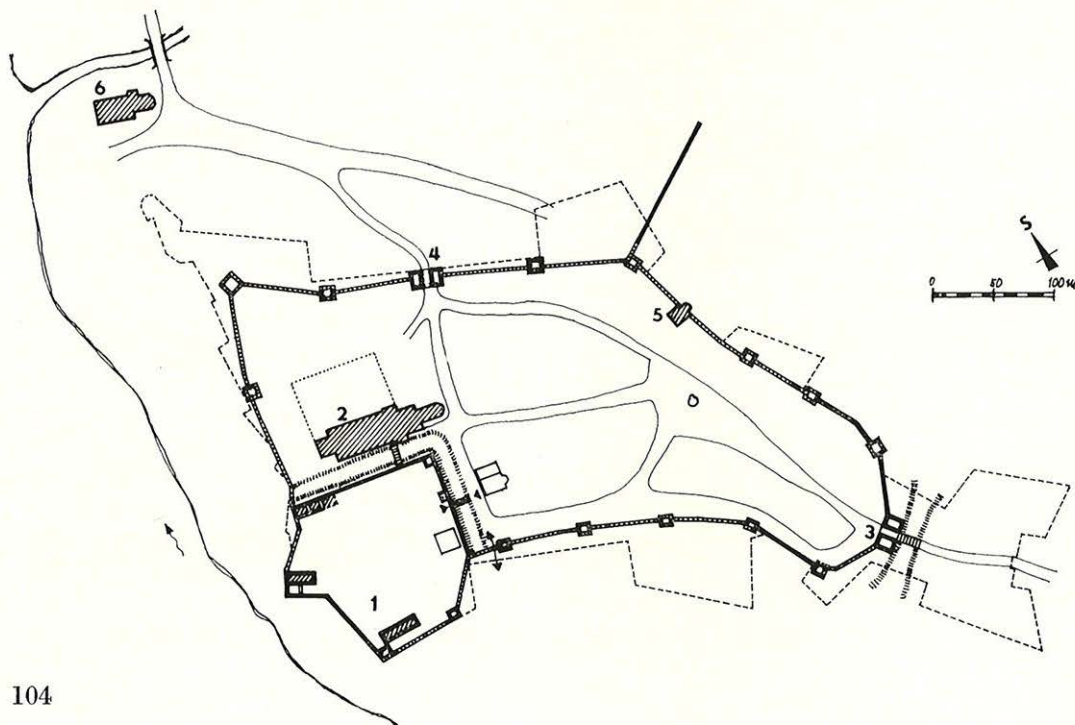
této práci nebyl pouze inspirativní, ale podstatně větší.³ Staré české pověsti, tak jak je podává Pulkavova kronika, jsou zřejmě ztotožněním Karlovy představy dynastické legendy. České dějiny podává Pulkava po způsobu středověkých kronik od rozchodu národů při stavbě Babylónské věže, zdůrazňuje kontinuitu Velké Moravy a státu prvních Přemyslovců a končí smrtí královny Elišky – v roce 1330, v době, kdy začínal Karlův životopis *Vita Caroli Imperatoris*. Pulkava měl při psaní kroniky přístup do královského archivu a možnost práce s celou řadou latinských kronik.

Kronika byla oficiálním dílem obsahujícím Karlovu koncepci českých dějin a státu, tj. státu řízeného jednotnou panov-

nickou vůlí. Pověst se měla stát důkazem tradice přemyslovské dynastie a její starobylosti. V konkrétních údajích tu pak oproti předchozím kronikám dochází k řadě podstatných změn. Tak se tu na rozdíl od předchozích kronikářů poprvé objevuje údaj, že Vyšehrad založila kněžna Libuše a z něho vládla celému českému kmeni. Odtud také vyslala posly do Stadic pro Přemysla Oráče, odtud nařídila založení Prahy a věštila budoucí slávu města. Z Vyšehradu prý rovněž založila hrad Libici, v němž byla nakonec pohřbena a který pak teprve později získali Slavníkovci. Pulkava částečně pozměňuje líčení dívčí války, umístění Děvína však shodně s Kosmou klade na zlíchovské Dívčí hrad. Pulkavovo líčení vyšehradské po-

Pracovní rekonstrukce půdorysu Vyšehradu v době Karla IV. Silnou čarou označeny doložené konstrukce gotické fortifikace, přerušovanou čarou jejich průběh předpokládaný, čárkované dnešní obrys pevnosti.

1 – opevněný královský okrsek, 2 – bazilika sv. Petra a Pavla, 3 – brána Špička, 4 – Jeruzalémská brána, 5 – Kostel sv. Jana, Stětí, 6 – kostel Pokory Fanny Marie (křesť. F. Kašíčka)

věsti s podílem osobního zásahu Karla IV. zůstalo pak trvaleji zachováno v širším povědomí a vlivem Jiráskova přepisu Starých pověstí českých přežívá v této základní podobě dodnes. U Pulkavy se rovněž poprvé objevuje nové řazení stáří jednotlivých českých knížecích hradů, kde prvé místo je vyhrazeno Vyšehradu, následuje Pražský hrad, po nich pak Libice a Děvín.

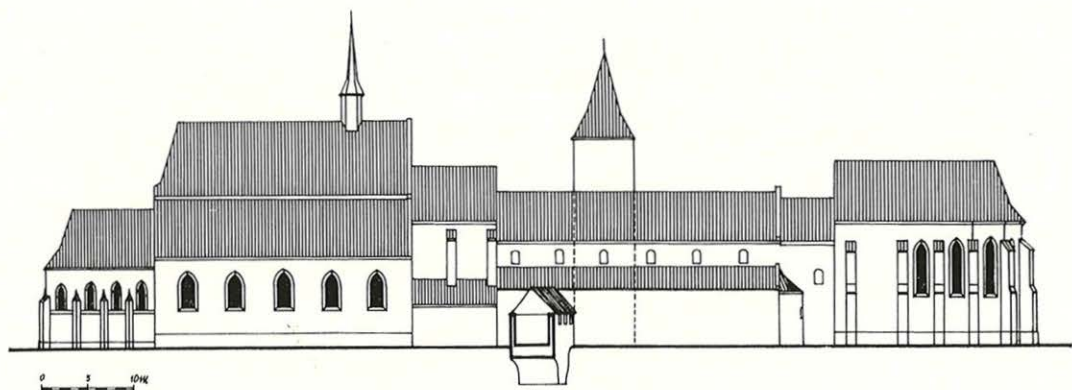
Korunovační řád českých králů je autorským dílem Karla IV. a představuje další citové vyjádření králova vztahu k Vyšehradu. Jako základ použil tu Karel IV. starý korunovační řád českých králů ze 13. století s inspirativním uplatněním některých bodů korunovačního řádu králů francouzských.⁴ Jeden z významných článků nového řádu stanoví pak zejména povinnost budoucího nového českého krále vykonat v předvečer korunovace s pražským arcibiskupem, preláty, knížaty a šlechtici cestu na Vyšehrad. Tento článek předepisuje ojedinělý, specificky český obřad, známé evropské středověké korunovační řády v předvečer korunovace vůbec nic budoucímu králi neukládají. Budoucímu českému králi jdou podle Pulkavy vstříc vyšehradští kanovníci, ukáží mu lýčené střevíce legendárního Přemysla Oráče a na ramena mu zavěsí Přemyslovu mošnu, aby mu byl připomenut prostý původ zakladatele přemyslovské dynastie.⁵ Po modlitbě se celý průvod navrací zpět na Pražský hrad do metropolitního chrámu na nešpory, po nichž je budoucí král zaveden do ložnice v královském paláci. Těmito ustanoveními v korunovačním řádu se Karel IV. chtěl zjevně ještě těsněji ztotožnit s domácí tradicí.⁶

1. září roku 1347 realizoval Karel IV. podle článku svého řádu předkorunovační cestu⁷ na Vyšehradskou horu v době, kdy už byla zřejmě propracována urbanistická koncepce Nového Města s Vyšehradem. Samotnému předkorunovačnímu aktu před-

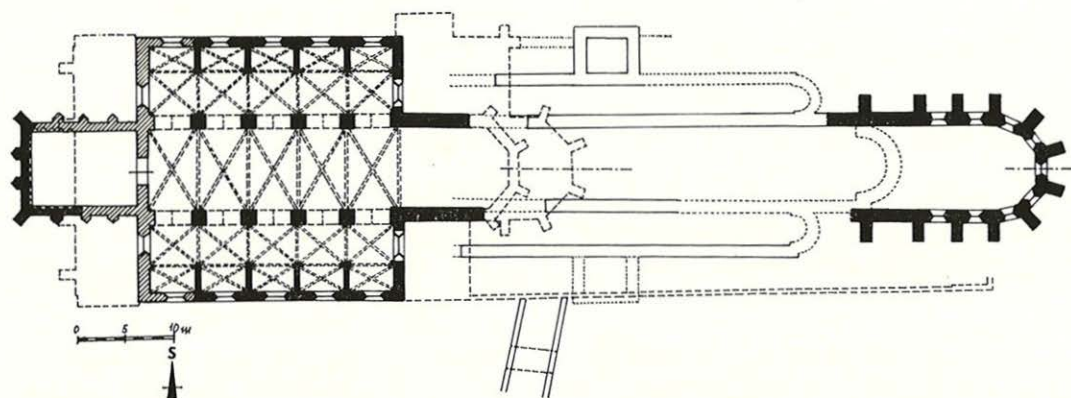
cházely patrně alespoň nejnutnější úpravy v areálu zanedbaného vyšehradského královského dvorce, po nichž plynule následovaly další významné stavební akce, které téměř od základu změnily obraz středověkého Vyšehradu.

Chceme-li postihnout tuto radikální proměnu hradistě, nutno si předem představit jeho stav před karlovskými zásahy. Odchodem panovníků před polovinou 12. století zpět na Pražský hrad ztrácel Vyšehrad na významu a postupně se zcela vytrácel z národních dějin. Z bývalého královského hradu se stále více stávalo izolované kapitulní panství, žijící vlastním hospodářským životem, obklopené závislými podhradními osadami a vcelku nezasahující do politické situace přemyslovského státu. Bylo tomu tak i přesto, že někteří vyšehradští proboštové v předkarlovské době zastávali současně významné státní funkce a úřad probošta byl prakticky spojen s funkcí kanceláře českého království.

Tyto státní funkce zaváděly své nositele často mimo Vyšehrad, někteří probošti zde natrvalo ani nebydlili. Při rozhodování o tom, kdo má být vyšehradským proboštem, je obvykle zřetelný vliv krále a vysoké šlechty, často byla hodnost udělována příbuzným, osobám nedospělým a světským, v průběhu 13.–14. století nejednou i levobočkům vládnoucí přemyslovské dynastie. Mezi vyšehradské probošty patřili v předkarlovském období i některé významné osobnosti, jako byl zejména Petr z Aspelty, který dlouhá léta úspěšně působil jako diplomat a přední rádce posledních Přemyslovců i Jana Lucemburského. Současně byl i rádcem královny Elišky Přemyslovny, po odchodu Jana Lucemburského ze země v roce 1316 byl jmenován zemským správcem a téhož roku pokřtil Eliščina syna jménem zemského patrona Václava, jenž později přijal jméno Karel IV. Petr z Aspelty

Pracovní rekonstrukce jižního průčelí kostela sv. Petra a Pavla na Vyšehradě ve 14. století (kresba F. Kašíčka)

Pracovní rekonstrukce půdorysu kapitulního kostela sv. Petra a Pavla na Vyšehradě ve 14. století – černě označeny gotické doložené konstrukce, šrafovaně předpokládané, bíle ponechány nalezené a předpokládané základy románské baziliky, věží a mostu (kresba F. Kašíčka)

byl dále také biskupem v Basileji, proboštem v Trevíru a arcibiskupem v Mohuči, kde v roce 1320 zemřel a kde je dosud dochován jeho náhrobek.

Následníci Petra z Aspeltu ve funkci vyšehradského probošta již nedosáhli takového postavení ani pestré životní dráhy. Patřil k nim dále Jan III. Volek, nemanželský syn Václava II., který byl kancléřem českého království a později olomouckým biskupem a na jehož vyšehradské rezidenci

žila ke konci svého života a v roce 1330 zemřela⁸ matka Karla IV. Eliška Přemyslovna. Ani tyto významné osobnosti na proboštském stolci neměly podstatný vliv pro vlastní postavení lokality v hierarchii státních funkcí. Završení izolace vyšehradského kapitulního panství znamenalo pak získání posledního královského majetku na hradišti – areálu bývalého královského dvorce v roce 1322 se svolením používat z jeho staveb stavební materiál.⁹

Přes zmíněné odtržení Vyšehradu v předkarlovské době z národních dějin nelze tu však doslova hovořit o jeho zubožené podobě a vyřazení ze života, jak dosud hodnotí bezprostředně předkarlovské období hradiště některá současná literatura.¹⁰ Sporné písemné prameny a pak zejména nové archeologické výzkumy dosvědčují, že byly koncem 13. a v první polovině 14. století zahajovány významné stavební počiny, na něž Karlova doba plynule navázala.

První velké zásahy do organismu v podstatě ještě románského Vyšehradu po korunovaci třicetiletého Karla na římského a českého krále souvisely se založením Nového Města. V koncepci Karla IV. se Vyšehrad definitivně vytrhuje nejen ze své funkční izolace, ale současně z izolace územní, a připojuje se organicky k novému městskému celku. Stará dálková cesta z Prahy k jihu, míjející Vyšehrad ve směru ulice Na slupi přes Nuselské údolí na Pankráckou pláň, ztratila svůj význam, rovněž tak jižní pokračování staré tržní ulice – dnešní Vratislavovy v Podvyšehradí. V novém velkorysém urbanistickém rozvrhu je potom veden jediný hlavní přístup do Prahy od jihu výhradně Vyšehradem. Uvnitř Vyšehradu si však tato nová komunikační orientace nepochybně vynutila trasování nové průjezdní cesty mezi branami, která předtím nebyla nutná.

Se založením a hrazením Nového Města pražského souvisí i výstavba nového vyšehradského opevnění, realizovaná podle zápisu kronikáře Beneše Krabice z Veitmile v rekordním čase mezi lety 1348–1350. Vyšehrad byl tehdy sevřen prstencem obvodové hradby s cimbuřím, rytmizovaným hranolovými hradebními věžemi a branami.¹¹ Z období stavby opevnění je známa zápletková kapitula, která se jako exemplární instituce cítila dotčena ve svém postavení. Spor byl nakonec rozřešen ve prospěch krá-

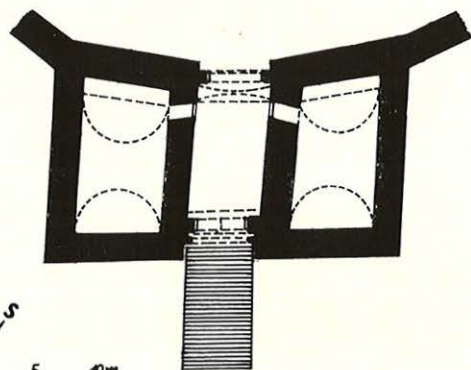
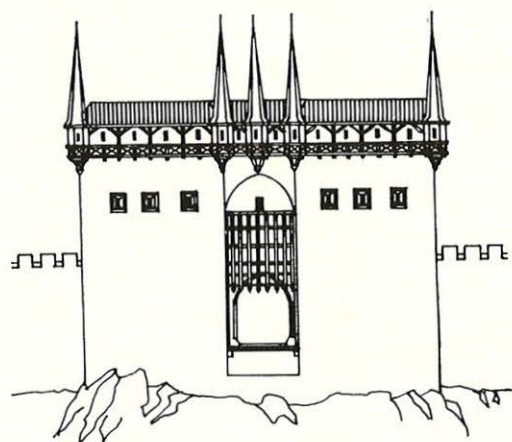
lovy základní koncepce, Vyšehrad byl opevněn jako celek, ale Nové Město vůči němu a Podvyšehradí vlastní hradby nedostalo. Kapitula se obávala vyjádřit své stanovisko výrazněji a obrátila se proto na papeže Inocence VI. s požadavkem, aby Vyšehrad nebyl alespoň po stránce církevní považován za součást Prahy, to znamená, že případná klatba na Pražské Město se neměla na Vyšehrad vztahovat. Papež Inocenc na žádost kapituly neodpověděl, teprve jeho nástupce Urban V. pověřil opata zbraslavského a sedleckého kláštera, aby celou stížnost provedl.¹² Teprve v roce 1363 shledal zbraslavský opat Jan stížnost kapituly za oprávněnou a Vyšehrad dostal potvrzení, že se na něj případná klatba vyřčená nad Prahou nebude vztahovat, což se skutečně uplatnilo v době těsně před vznikem husitského revolučního hnutí.¹³ Stavba opevnění a krátkost celé stavební činnosti musela být tak mimořádná, že její ohlas nacházíme ještě v Poselkyni starých příběhů českých z roku 1700 od J. F. Beckovského.

Ke studiu nového karlovského opevnění Vyšehradu používáme kromě výsledků archeologického výzkumu zejména detailní analýzy písemných pramenů a rozborů ikonografického materiálu.¹⁴ Obrys nového vyšehradského hradebního systému se nad Vltavou a nad Podolím patrně výrazně neodchýlil od linie předpokládané starší fortifikace. Byl tu v podstatě dán hranou skalnatého ostrohu. Směrem k pražskému městu, kde byl svah vyšehradské hory podstatně mírnější, sestoupila Karlova hradba nepochybně níže k údolí Botiče. Dokazují to nepřímě archeologické nálezy fragmentů předgotické hradební soustavy v Karlových sadech. Ne zcela uzavřena zůstává otázka vzniku dodatečného rozšíření hradiště západním směrem o zhruba 120 m hluboký lalok před někdejší předgotickou branou u rotundy sv. Martina. Zdá se prav-

děpodobné, archeologicky však zatím zcela nepotvrzené, že Karlova hradba na této straně navázala na linii staré, dosud neznámé fortifikace menšího předhradí, které existovalo snad již v době románské.

Po zprávě Beneše Krabice z Veitmile nalézáme zmínku o vyšehradském opevnění k roku 1393, kdy zde Václav IV. daroval na opravu hradního paláce a opevnění poplatky z lázně pod Vyšehradem.¹⁵ Další

Rekonstrukce vnějšího průčelí a půdorysu přízemní brány Špičky na Vyšehradě ve 14. století (kresba F. Kašička)

důležité zprávy o představě podoby hradby přináší pak až počátek 15. století. Je to zejména údaj, že král Václav IV. zapisuje Mikuláši Parcífalovi z Hrádku věž „na patě Vyšehradu“ naproti domu probošství, kterou lokalizujeme do míst bašty nad bývalou vyšehradskou radnicí.¹⁶ Významná zpráva o vyšehradských věžích se vztahuje k roku 1461, kdy Jiří Poděbradský dal vyšehradské kapitule k užívání věž, označenou jako pátá v pořadí od královského paláce k západní hradní bráně.¹⁷ V darovací listině není uveden termín poslední, znamená to tedy, že věž v hradbě nad Podolím mezi královským „zámkem“ a západní branou bylo nejméně šest. Řadu důležitých poznání ke stavbě vyšehradských hradebních věží nalézáme rovněž ve vyšehradském obecním řádu¹⁸ z počátku 16. století a ve Starých letopisech českých k roku 1523.

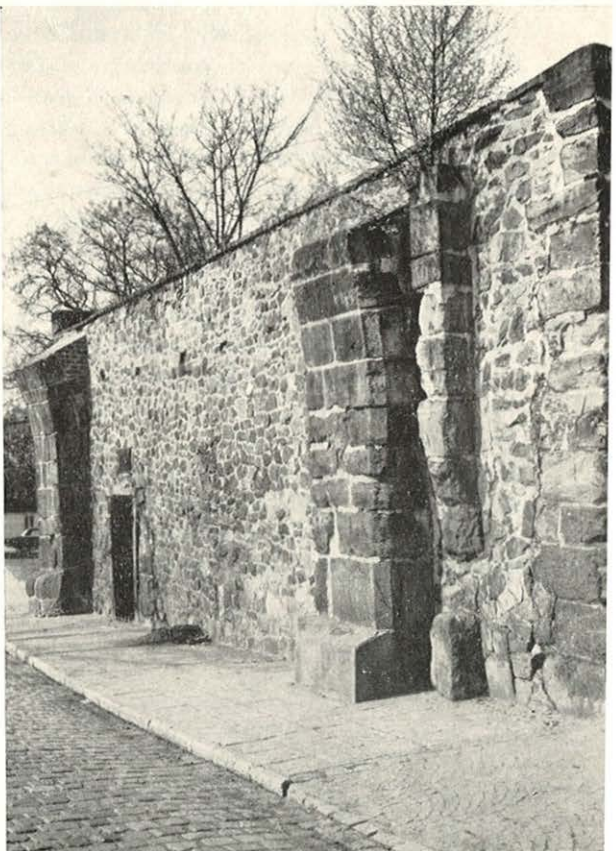
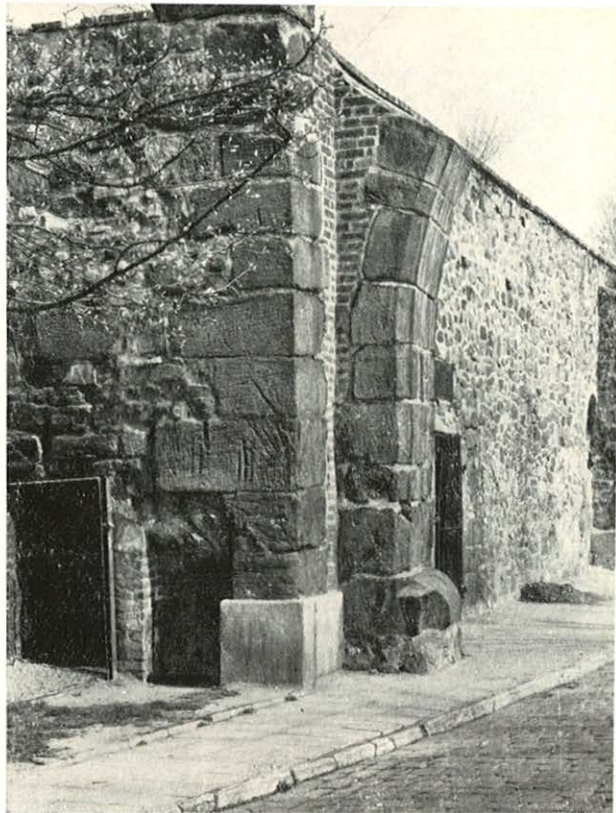
Konfrontace pramenných údajů s dochovanou ikonografií nás přesvědčuje, že ničivý nápor v roce 1420 do podoby vnějšího opevnění Vyšehradu nezasáhl, že postupně chátralo přirozenou cestou a živelnými pohromami, časem bylo obnovováno a opravováno.

Karlovo opevnění mělo ve 14. století dvě hlavní brány, z nichž mohutná západní brána zvaná později Špička svou polohou i architekturou dominovala předbaroknímu Vyšehradu jako výrazný hlavní přístup do pražských měst od jihu. Výjimečnou architektonickou podobu brány, ve svém tělese široké jako pětilodí dnešního kapitulního chrámu sv. Petra a Pavla, zachycují přesvědčivě některé renesanční veduty. Brána Špička tu má charakter průjezdné pevnůstky, ověncené hrázděným ochozem s arkýřovými věžičkami. Dochovaná severní komora brány dovoluje spolehlivě rekonstruovat půdorys stavby, její důsledné předsunutí před líc vyšehradské hradební zdi a určité půdorysné deformace opravňují

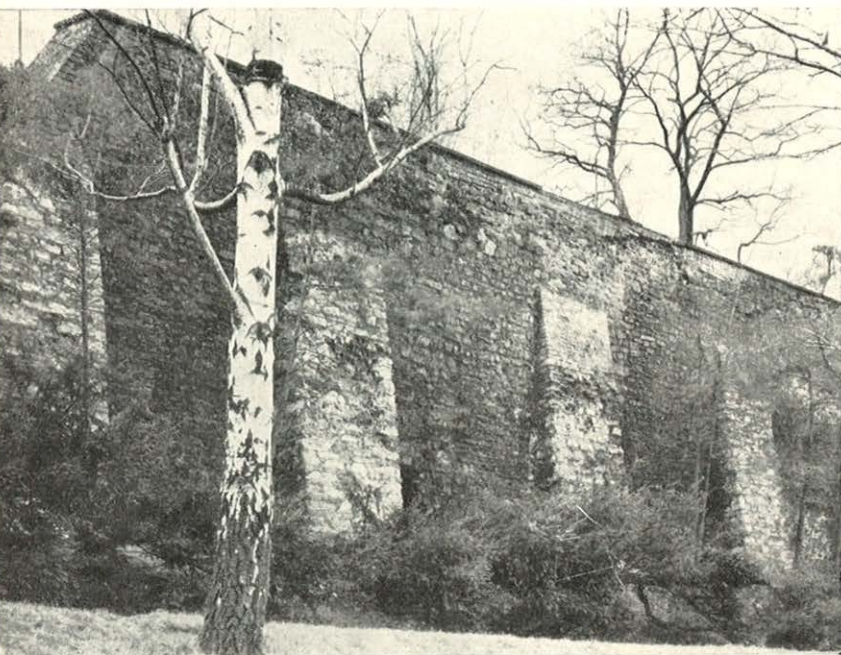
*Gotická brána Špička z doby Karla IV.,
pohled z vnitřní strany (snímek B. Nechvátal)*

zde k domněnce, že brána možná navazovala na fragmenty starší opevňovací linie, případně že tu došlo během realizace systému k dílčí změně plánu ve prospěch monumentálnějšího účinku. Studii rekonstrukce brány od Antonína Wiehla z roku 1903 lze v zásadě i dnes přijmout,¹⁹ pouze s umístěním střední z devíti polygonálních věžiček nelze jednoznačně souhlasit, protože tato věžička osazená podle rekonstrukce na zvýšený čelný hřeben střechy by převyšovala ostatní nejméně o 5 m, což by se nepochybně odrazilo alespoň na některých známých historických grafických pohledech. Vzhledem k tomu, že však tyto veduty bez výjimky zachycují hrázděnou nástavbu brány se stejně vysokým lesem věžiček, soudíme, že i střední z nich měla charakter arkýřového výstupku nad zděným masívem brány, nejspíše v ose vnější západní fronty, snad ve funkční souvislosti se specifickou obranou mostu přes příkop či v souvislosti se spouštěcím hřebenem.

Druhá vyšehradská brána orientovaná proti městu byla nazývána Pražskou a později Jeruzalémskou. Její podoba uniká zatím našemu poznání zejména proto, že byla zřejmě zbořena již v roce 1420 v rámci likvidace dělicího hradebního úseku k městu. Na známých romantických vyobrazeních královského Vyšehradu před rokem 1420 je zachycena Jeruzalémská brána jako průjezdná věž s vyšší dlátkovou stříškou. Lze si tu však rovněž představit objekt, formovaný podobně jako většina bran novoměstských, případně i jako „Špička“. Všechny tyto karlovské brány svíraly boční hra-

*Gotická brána Špička z doby Karla IV.,
pohled na vnější část brány (snímek B. Nechvátal)*

*Gotické hradby nad Nuslemi
z doby Karla IV. s opěrnými
barokními pilíři
(snímek B. Nechvátal)*

noly, ukončené buď cimbuřím nebo samostatnými střešními helmicemi, případně jako u Špičky sepnuté společnou hrázděnou korunou. Této podobě by odpovídala na Sadelerově zobrazení Vyšehradu z roku 1606 ve zhruba odpovídající poloze dvojice stejně vysokých objektů pod sedlovými střechami s dřevěnými štíty, které mohly boční hranoly brány dostat po zrušení její funkce a po jejím novém využití k obytným a hospodářským účelům. Pro vznik této brány ve 14. století pravděpodobně hovoří dochovaný náznak odbočky k pevnosti asi v polovině délky dnešní Vratislavovy ulice.

Kromě dvou velkých bran existovalo v obvodu Karlova Vyšehradu několik forten, které vesměs respektovaly starší komunikační spoje. Byla to zejména branka k Podolí a branky směrem k Vltavě.

Gotická obvodová hradba kolem Vyšehradu tvořila stejně jako u současně vzniklé

hradby novoměstské zeď s ochozem a cimbuřím, přerušovanou vloženými hranolovými věžemi, většinou pod typickými strmými dlátkovými střechami.²⁰ Studium písemných pramenů i ikonografických podkladů včetně nalezeného pohledového plánu z doby kolem roku 1600 umožňuje předběžně uzavřít, že od Podolské branky při západní hranici bývalého královského okrsku až k bráně Špičky člení hradbu vcelku v pravidelných rozestupech kolem 60 m pět věžic, které měly zřejmě obvyklý čtvercový půdorys o stranách cca $7\frac{1}{2} \times 7\frac{1}{2}$ m jako hradební věže novoměstské. Teprve různým stupněm poničení přírodními katastrofami, přirozeným chátráním a mladšími představami ztratily věže původní vnější uniformitu a získaly individuální výraz, zachycený renesančními prospekty. Někdejší existenci věží v hradbě mezi branou Špičkou a navazující hradbou novoměstskou, proti-

*Gotické hradby z doby
Karla IV., východní část
nad Nuslemi
(snímek B. Nechvátal)*

nající Nuselské údolí, grafické prospekty ani známky na dochovaném úseku severovýchodní gotické hradby výslovně nepotvrzují, lze je tu však logicky předpokládat. Stejně tak bylo zřejmě několik věží i v hradbním úseku proti městu po obou stranách Jeruzalémské brány. Napovídají tomu zejména písemné prameny, z nichž výslovně plyne, že po obsazení Vyšehradu v roce 1420 byly likvidovány hradby směrem k městu včetně věží.²¹ Nárožní hradební věž „na patě Vyšehradu“ – na výběžku skalního ostrohu v místech dnešního severozápadního bastionu – zachycuje dosud Sadelerův prospekt z roku 1606 přímo nad věží známého kostela sv. Alžběty v Podvyšehradí. Král Václav IV. v roce 1406 dovolil Mikuláši Parcifalovi tuto věž upravit k bydlení a zřídit při ní zahradu. Strmé skalní úseky nad řekou a kolem královské akropole tvořily spolehlivou přirozenou

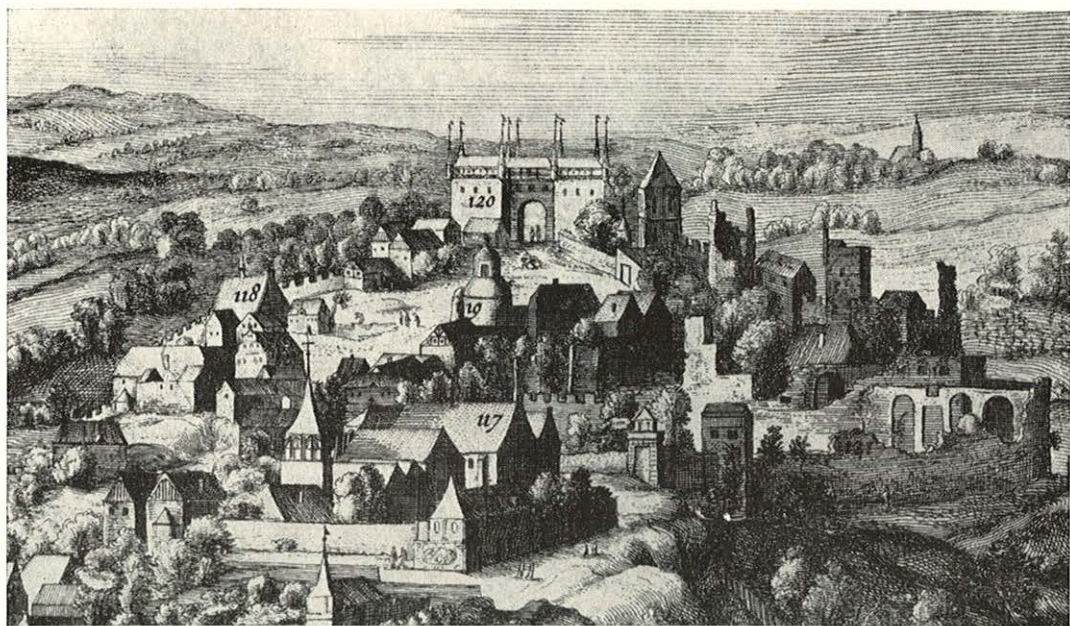
ochranu hradu a proto též bylo opevnění patrně jednodušší – v úseku před kapitulním kostelem sv. Petra a Pavla bez věží a kolem královského dvorce snad ještě s věžemi a fortifikačním zařízením, které po opravě a rekonstrukcích zčásti možná přežívaly ze starší stavební fáze. Karlovo opevnění z let 1348–1350 přetrvalo ve značném rozsahu až do doby výstavby barokní fortifikace po roce 1654. Zdivo gotické hradby se do dnešní doby zachovalo nad terénem především v severovýchodní části nad Nuslemi a na jižní straně u Jedličkova ústavu, další souvislé části zdiva možno dnes spatřit i při jihozápadním obvodu pevnosti v místech bývalé královské akropole.

Na ploše vymezené novými gotickými hradbami současně přežil i základní urbanistický rozvrh románského hradiště, daný téměř pravidelným komunikačním křížem. Menší západní polovinu plochy zabíral od

raného feudalismu královský dvorec a areál kapituly s bazilikou, oddělené navzájem příkopem a komunikací. Od západní poloviny dělila pak oba základní hradní celky příčná cesta od Jeruzalémské brány k brance Podolské. Čtvrté rameno kříže navazovalo západně na směr dělicího příkopu mezi kapitulou a královskou akropolí a pokračovalo po hřebetě Vyšehradské hory zhruba směrem dnešní ulice K rotundě na někdejší románskou bránu sv. Martina. Oba bloky podél této cesty zabíraly nadále zejména dvorec a stavení kanovníků či osob vázaných službou kapitule nebo královu dvorci a k obraně. Novým větším zásahem do půdorysu hradíště byla tedy zřejmě jen zmíněná průjezdná trasa mezi Špičkou a Jeruzalémskou branou, jejíž vznik přirozeně ovlivnil okolní výstavbu. Teprve při této komunikaci se formovaly základní městotvorné články Vyšehradu jako tržiště a objekty správy horního města, do této kon-

cepcce spadalo zřejmě i založení kostelíka sv. Jana Stětí současně s výstavbou severozápadního úseku hradby.

Nemenší pozornost jako vyšehradským hradbám věnoval Karel IV. obnově legendárního sídla přemyslovských knížat a králů – královské akropoli. Když v roce 1322 daroval tuto poslední královskou enklávu na hoře Jan Lucemburský děkanu Držislavovi, jednalo se již tehdy, jak darovací listina výslovně uvádí, pouze o hradby a zdi domů, které tu kdysi stávaly.²² Děkan si potom ze stavebního materiálu dvorce zbudoval svou kurii. Karel IV. získal dvorec zpět tedy zřejmě ve stavu více než zuboženém. K vytvoření rámcové představy o podobě nového gotického paláce – čímž býval míněn celý královský dvůr, který Karel IV. nově zbudoval – jsme vzhledem k naprostému nedostatku písemných pramenů²³ opět nuceni použít pouze předbarokních vyobrazení a výsledků archeologického a

Vyšehrad na prospektu J. Sadelera z roku 1606 (reprodukce B. Nechvátal)

Interiér kostela sv. Petra a Pavla, severní loď s původní klenbou z doby Karla IV. (snímek B. Nechvátal)

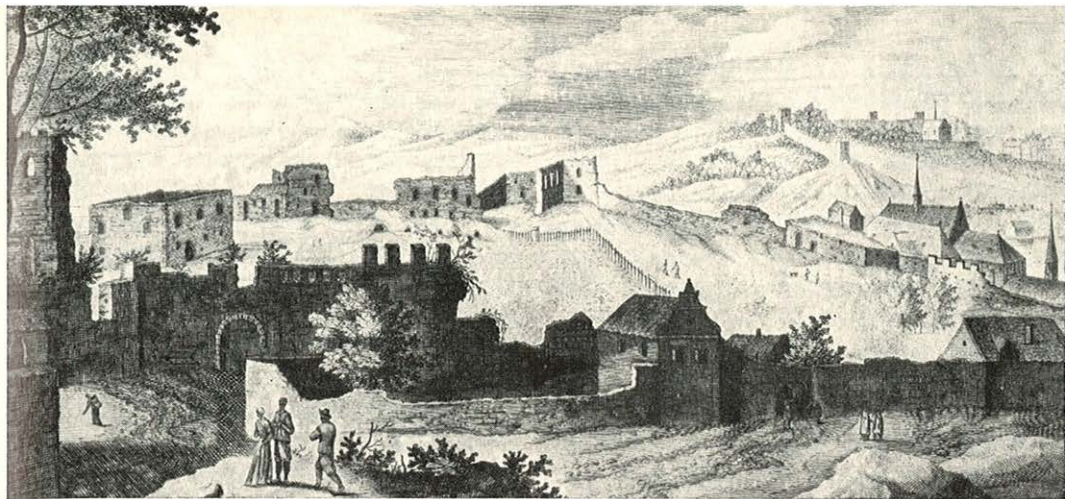
povrchového průzkumu. Karlovu hradbu kolem „Curia regis“ představuje podle obou známých Sadelerových prospektů patrně rekonstruovaná starší fortifikace, opatřená ochozem a cimbuřím a s hlavní branou na východní straně proti děkan-skému dvorci s pozůstatky baziliky sv. Vavřince. Pás znaků nad branou, zachycený na menším Sadelerově pohledu, připomíná podobnou formální úpravu jako u brány královského Točnicku. Součást vnitřní linie opevnění proti hradišti tvořily snad v Lucemburské době i dvě hranolové věže zachycené na Sadelerově prospektu v místech při hradbě s cimbuřím nad kostelem sv. Petra a Pavla. Severozápadní nárožní věž areálu kryje na tomtéž pohledu nízká zvalbená stříška. Uvnitř královské akropole zachycují oba známé Sadelerovy pohledy již jen dosti nejasné zříceniny hradních budov, z nichž nelze sestavit určitější obraz středověké zástavby. V levé části malého prospektu vedle brány možno spatřit zříceninu věže, obdélné stavení bez střechy, za tímto torzem je pravděpodobně část palácové budovy, zachovaná dodnes v objektu tělocvičny Slavoje v čp. 973/VI, v němž byla při průzkumu v roce 1958 zjištěna okénka s okosenými hranami a rozevřenými špaletami.²⁴ Při západním obvodu nad řekou stály tu pak podle Sadelera převážně jednopatrové budovy s jakýmsi obloukovými arkádami. Další budova stála pak při vnitřním líci hradby při kostele sv. Petra a Pavla, na níž zřejmě navazoval ve 14. století dosud asi sloužící krytý most, spojující královský dvorec s kapitulou.

Představu středověké podoby dvorce královského paláce doplňuje nedávno nalezený²⁵ pohledový plán, který tu v severozápadním dílu půdorysu areálu zachycuje zajímavý izolovaný objekt se třemi souběžnými sedlovými střechami. Jednopatrové stavení má vstupy s obloukovými záklenky

v každé štítové ose, samotné štíty člení kruhové otvory. Zajímavá je tu zejména ta okolnost, že shodný motiv štítů s kruhovými otvory se objevuje mnohem později na tak zvaných romantických pohledech na předhusitský Vyšehrad a mimo jiné svědčí o potřebě znovu tyto romantické pohledy zhodnotit.

Celý královský dvorec vůbec působí na poslední pohledové mapě dojmem podstatně intenzivnějšího užívání než na známých prospektech J. Sadelera z let 1606 a 1618. V západní ohradní zdi je zřetelná vjezdová brána, většina staveb má střechy, zříceniny jsou patrné pouze při jižním obvodu akropole. Jihozápadní nároží zpevňovala zřejmě další věžová stavba, poslední věž můžeme tušit v objektu bez střechy při navázání jižní hradby vyšehradského městečka. Výraznou stavbou akropole je na anonymní kresbě dále mohutná hranolová věž pod stanovou střechou, situovaná izolovaně při jihovýchodním koutu dvorce. Je pravděpodobné, že se jedná o stejný útvar, předložený na velkém Sadelerově prospektu věži s ochozem, považovaný v literatuře za součást hradeb. I zmíněné romantické pohledy zobrazují v této situaci výraznou věžovou dominantu hradu s dvojicí horních oken jako na anonymovi. Archeologické výzkumy před poslední světovou válkou zjistily základy obdélného gotického objektu podél severního boku dnešního stavení muzea v nároží areálu nad vyšehradským tunelem; jako gotické bylo tehdy identifikováno i podélné zdivo sklepa v jihozápadní části pevnosti. O středověké zřícenině tak zvané Libušiny lázně – patrně gotického strážního objektu s lomenými okenními záklenky se soudí, že nebyl nikdy dostavěn.²⁶

Některé objekty akropole, jako například neznámý mohutný věžový útvar v jihovýchodní koutové poloze areálu, mohly

Zříceniny Vyšehradu na prospektu J. Sadelera z roku 1618 (reprodukce B. Nechvátal)

Středověká hradní hláska zvaná Libušina lázeň z doby Karla IV. (snímek B. Nechvátal)

být pozůstatkem starší zástavby, v Karlově době pouze rekonstruované. Nelze přede-
 dem vyloučit, že zmíněná věž byla legendární Neklanka, v níž bývaly podle pozdní
 tradice vyprávěcích pramenů (především Václav Hájek z Libočan) umístěny portréty
 přemyslovských panovníků. Z analogických situací z jiných akcí Karla IV. soudíme, že
 nově vybudovaný okrsek obsahoval zejména palácovou budovu se sálovým prostorem
 a „pokoji rozličnými“⁴²⁷ s dekorativními malbami a že tu skutečně byla na místě
 i výzdoba a malby vztahující se k rodové přemyslovské legendě či k rodokmenu českých
 panovníků, jako tomu bylo např. v Karlově paláci v Tangermünde, kde pro
 podobnou tematiku byly jistě podstatně menší ideové důvody. V královském paláci

snad nechyběla ani nová soukromá kaple – stěny těchto kaplí v Karlově době často pokrývaly leštěné polodrahokamy. V Tangermünde doprovází palác s kaplí rovněž mohutná věž. Vedle vlastní palácové budovy lze na vyšehradském královském dvoře předpokládat budovu purkrabství a další objekty sloužící ke správě a hospodářskému provozu králova majetku a objekty manské posádky. Do jaké míry výstavba paláce pokročila, když byl odtud v roce 1350 vypraven slavnostní průvod s říšskými svátostmi, přivezenými z Mnichova – písemné ani hmotné památky již nedovolují odpovědět.

Zájem Karla IV. na Vyšehradě se neomezil jen na nové ohrazení celku a na znovuvybudování hradeb a objektů královského

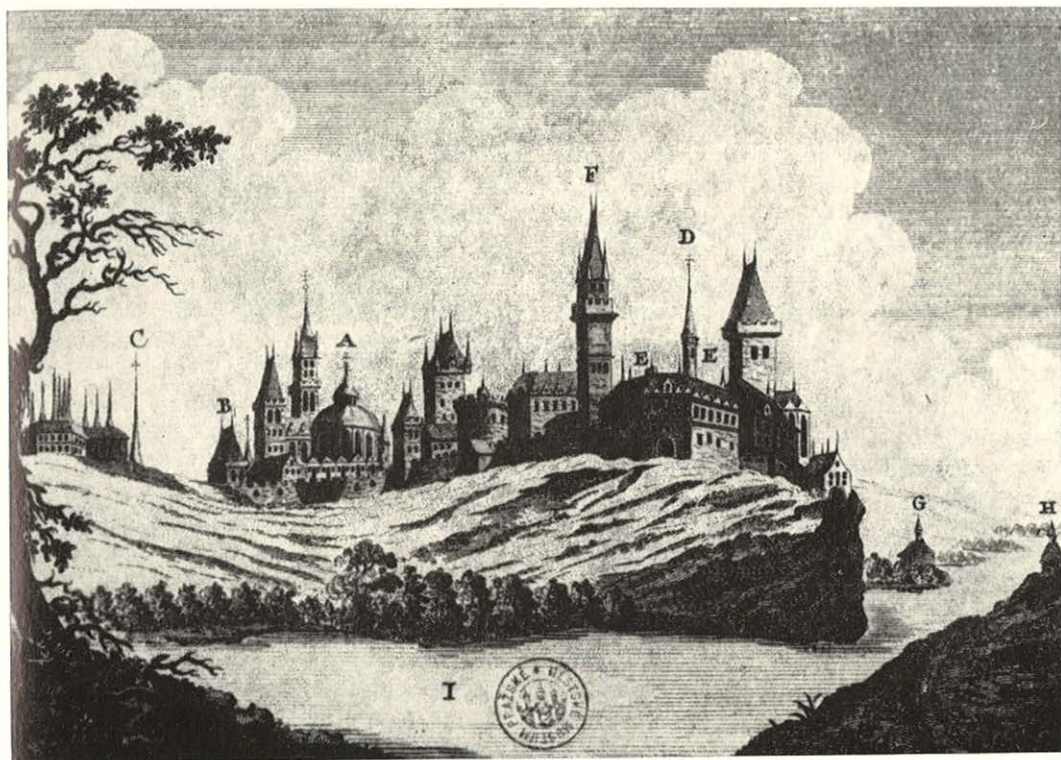

Vyšehradský královský okrsek z neznámé mapy Vyšehradu z doby kolem roku 1600 (reprodukce B. Nechvátal)

paláce. Osobním vlivem zasáhl i do výstavby hlavního vyšehradského chrámu – baziliky sv. Petra a Pavla. Nový archeologický průzkum v areálu vyšehradského hřbitova, který dosud není ukončen,²⁸ přinesl již nyní velmi závažné výsledky, které téměř od základu mění dosavadní představy o podobě baziliky ve 14. století.²⁹ Z pramenů víme, že bazilika vznikla založením prvního českého krále Vratislava, že měla od počátku obsahovat královskou hrobku a o čtyřicet let později, k roku 1129, byla nákladně obnovena a vybavena, přičemž tu vznikl mimo jiné „porticus in circuitu“ – nejspíše jakési ochozové předdvorí před západním kostelním průčelím. V roce 1249 kostel vyhořel a jeho obnova a přestavba se nepochybně vlekla až do doby Karlovy.

Teprve v roce 1273 se stavěla střecha a z roku 1295 je pak zpráva o stavbě jakéhosi atria. V roce 1327 se děkan Držislav obrátil na krále Jana Lucemburského s prosbou o příspěvek na přístavbu kostela a ještě o rok později sděluje kapitula králi, že na přestavbu jejich příjmy nestačí.³⁰ O stavebních akcích na kostele ve druhé polovině 13. století a v první polovině století následujícího se do nedávné doby soudilo, že nebyly většího rozsahu a že se omezovaly více méně na stavební opravy původní románské hmoty.

Archeologické sondy 35 m východně za dnešní jižní lodí kostela zjistily segment apsidy a dále úseky základového zdiva. Tyto a další nalezené fragmenty umožňují provést hrubou pracovní rekonstrukci troj-

Vyšehrad před rokem 1420 – romantická veduta z druhé poloviny 18. století (reprodukce B. Nechvátal)

lodní baziliky, která by podle všech předpokladů měla být součástí původního Vratislavova založení a jejíž západní část překrývá dnešní kostel. Jedná se zřejmě skutečně o situaci nejstaršího kapitulního chrámu, jak také potvrzuje orientace dochovaného románského mostu, spojujícího královský dvůr přímo s kostelním interiérem. Podle písemných pramenů byla románská krypta baziliky sevřena dvěma věžemi.³¹

Další stavební vývoj objektu připomíná skeletový nosný systém hlavní chrámové lodi, patrný dnes na půdách bočních lodí. Pravoúhlé vnější přílohy skeletu předstupují před líc dolních arkád a téměř vyrůstají z rubů kleneb, takže systém zřejmě původně počítal s jinými výškovými poměry bočních lodí. Existence zmíněných pilířů vede nás k pracovní hypotéze, že někdy v předkarlovské době, případně ještě před koncem 13. století bylo rozestavěno gotické bazilikální trojlodí, které od západu navázalo na starou baziliku, v místech a snad i s použitím obvodových konstrukcí předpokládaného Soběslavova portiku.³²

Objev gotického závěru za východní obvodovou zdí dnešního hřbitova a navazujících fragmentů chórového zdiva přinesl další doklady o netušené délce a hmotové skladbě chrámu ve 14. století. Koncepční záměr zjevně souvisí s bazilikální dispozicí, založenou na západní straně mezi oběma dlouhodobě rozestavěnými díly; asi tu nadále sloužil úsek starého románského trojlodí s královskou kryptou mezi dvěma zvonicemi. Forma nalezeného soklového dílu svazkových přípor v závěru předpokládá zřejmě hvězdicový klenební obraz, hustý sled opěráků chóru pak svědčí nejspíše pro klenební vazbu síťovou. S ohledem na zmíněné písemné prameny i na charakteristický dlouhý chór s hruškovými profily přípor, které zřejmě přecházely rovnou do žeber,

zdá se nejpravděpodobnější, že k založení nového závěru došlo ještě před návratem Karla IV. z Francie do Čech, aktivitou děkana Držislava a patrně i královny Elišky, která tu v té době žila.³³

Velkoryse koncipovaná výstavba chrámu, s níž asi souvisely i zásahy do celého kapitulního areálu s několika kaplemi, přerůstala zřejmě možnosti kapituly a vynucovala si delší přestávky. Pobídkou k oživení stavebního podnikání je možná dar Karla IV. kapitule v roce 1355, kamenná deska dovezená z okolí Pisy v Itálii, kterou prý do tamějšího oltáře zasadil sám sv. Petr.³⁴

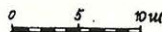
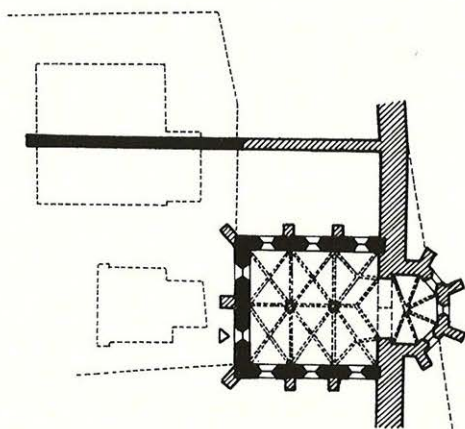
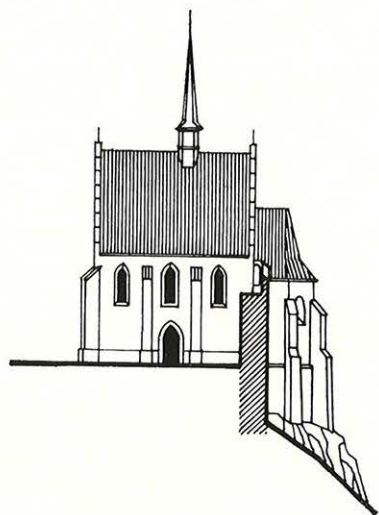
Bezprostřední účast na přeměně kapitulní baziliky má Karel IV. od roku 1369, kdy nařídil věnovat část proboštských důchodů stavbě nového chrámu.³⁵ Starý chrám měl být stržen a nový stavěn „po novém způsobu“. Dilem této akce byla potom zejména výstavba nového chrámového trojlodí arrasovského schématu se sledem bočních kaplí, které se v základní podobě dochovalo dodnes.³⁶ Zásah pohltil substrukce předpokládaného soběslavského trojlodí i starší gotické konstrukce hlavní lodi. V ose západního průčelí vznikla pak mírně obdélná zastřešená předsíň, podle dokumentovaných zbytků zbořených v roce 1888 zaklenutá patrně nějakým složitějším klenebním obrazem.³⁷

Celková délka rozestavěného chrámu dosahovala 110 m, výstavba však, jak se zdá, nebyla již nikdy v původní koncepci zcela dokončena. Románská krypta s hroby Přemyslovců, nalézající se pravděpodobně v západní části staré baziliky, byla v rámci karlovske přestavby nějakým způsobem provozně napojena na novou chrámovou loď. O oltáři sv. Filipa a Jakuba, který tu je v kryptě mezi dvěma věžemi zřízen dva roky po Karlově korunovaci, zmiňují se písemné prameny ještě k roku 1414. Pomalý

postup Karlovy stavby lze sledovat podle postupného svěcení nových oltářů a kaplí v kostele. Jejich celkový počet³⁸ se oproti předkarlovskému stavu zvětšil z původních 13 na 32. Po roce 1420 byla bazilika vystavěna dlouhodobému chátrání bez větší údržby. V roce 1450 je kostel bez střechy a později je znovu posvěcen. Teprve tehdy asi mizí poslední zbytky a sutiny románské baziliky s bývalou královskou hrobkou a zbytky nedokončeného gotického závěru. Snad se jednalo právě o „pusté sutiny“, které podle listiny z roku 1455 kostel hyzdily („vastis deformata ruines“).³⁹ Karlovo trojlodí s kaplemi bylo potom současně na místě západního dílu původní baziliky uzavřeno novým pozdně gotickým presbyteriem, které následující století vyměnilo za kratší závěr renesanční, dochovaný s barokní nástavbou až do Mockerovy regotizace.⁴⁰

S přestavbou baziliky sv. Petra a Pavla ve 14. století a zejména v době Karlově byly nepochybně realizovány i úpravy, případně novostavby přilehlých kapitulních objektů, odpovídající vzrůstajícímu majetku a postavení kapituly. Vyšehradské probošství tvořilo v druhé polovině 14. století již velké feudální panství, které vlastnilo 41 vesnic nebo jejich částí, patřil mu příjem ze cla v Podskalí z dovozu slanečků a řada dalších příjmů církevní agendy, takže skutečný celkový příjem v Karlově době se odhaduje až na 800 kop grošů.⁴¹ Výstavnost kapitulního areálu za Karlovy vlády potvrzuje i několik zpráv o kaplích – v rámci kapitulního dvorce s bazilikou, které tu mohly stát izolovaně nebo jako stavební součást některé budovy. Je to na-

příklad kaple Božího těla, zmíněná již v době děkana Držislava k roku 1328, která mohla mít podle zasvěcení zvláštní určení a obvyklou centrální dispozici, kaple sv. Petra, která podle zpráv z let 1380 a 1396 stála snad u kapitulní školy severně od baziliky, z dalších pak kaple Vzkříšení Páně, situovaná k severnímu boku kapitulního kostela aj.

Rekonstrukce jižního průčelí a půdorysu kostela sv. Jana Štětí na Vyšehradě v době Karla IV. – černě označeno doložené gotické zdivo, šrafované předpokládáné (kresba F. Kašíčka)

Vyšehrad na prospektu J. Kozla a M. Peterleho z roku 1562 (reprodukce B. Nechvátal)

K obrazu Vyšehradu vrcholného středověku nedílně patří i další církevní stavba menších rozměrů, ale charakteristické hmoty a situace – kostelík sv. Jana Stětí. Fragmenty jeho zdíva ukrývají dnes násypy severovýchodní kurtiny barokní citadely mezi bastiony sv. Rocha a Leopolda. Písemné prameny k jeho nejstarším dějinám jsou velmi skromné a vedou ve většině dosavadní literatury k záměně lokalit.⁴² Původní zasvěcení této středověké architektury bylo ve skutečnosti sv. Kříže a teprve v pohusitské době je změnili na sv. Jana. Také původní funkce kostelíka není dosud zcela jasná. Zatímco kostel sv. Petra a Pavla měl plně charakter chrámu kapitulního, je druhý kostel většinou literatury spojován s funkcí kostela farního, spravovaného kapitulou. Při pustošení Vyšehradu zůstala stavba zřejmě ve své podstatě zcela ušetřena a její nejstarší vyobrazení na dřevorytu J. Kozla a M. Peterleho z Anna-berku z roku 1562 zachycuje proto nepochybně ještě původní předhusitský stav. Toto vyobrazení spolu s pozdějšími vedutami a výsledky archeologického průzkumu z let 1924–1935 a 1974–1975 byly podnětem k pokusu o rekonstrukci architektonické podoby této svým způsobem ojedinělé a dnes vcelku neznámé zaniklé stavby.⁴³ Zvláštní je tu již sama výrazná situace objektu na hraně Vyšehradské skály, proti prospektu nuselského údolí, která nevylučuje starší církevní tradici v těchto místech. Prospekt z roku 1562 zachycuje kostelík s obdélnou lodí opatřenou sledem opěrných pilířů, překrytou strmou sedlovou střechou se štíhlou sanktusovou věžičkou. Obrysy trojúhelných štítů zdobí nejspíš stupňovitý motiv cimbuří, plochu štítu západního člení patrně panelování a jakási obdélná deska. Důležitým detailem kresby je tu však zejména osový opěrák v dolním dílu této štítové zdi, který by jednoznačně svědčil to-

mu, že interiér tvořilo původně halové dvou-lodí, řadící tuto architekturu nově k nemnoha pražským lucemburským stavbám, u nichž předpokládáme existenci podobných prostorů. Závěr kostelíka zachycený pouze na dřevorytu J. Willenberga z roku 1601 byl zřejmě jen velmi krátký. Poloha zjištěných fragmentů zdíva lodi ve vztahu k předpokládanému směru gotické hradby i jmenovaná vyobrazení vedou k velmi pravděpodobné představě, že východní štít lodi tu byl původně nasazen přímo na hradbu, kdežto polygonální kněžiště bylo vysunuto z její líce směrem k Nuselskému údolí. Zánik středověké podoby stavby přinesla přeměna Vyšehradu na barokní citadelu, když již v roce 1624 je podle projektu obnovy hradeb ubouráno kostelu kněžiště, po roce 1654 stržena střecha a klenby a staré obvodové zdi ubourány tak, aby nepřesahovaly korunu kurtiny. Výsledkem starších archeologických průzkumů z let 1924–1935 bylo především zjištění, že gotické kostelní lodi zřejmě nepředcházela žádná starší stavba. Důležitým výsledkem posledních sond bylo zvláště upřesnění interpretace zpráv z let 1624 a 1654 o zkrácení kostelíka s tím, že dnešní šikmé průčelí barokně upraveného prostoru zachovává polohu původního západního štítu.

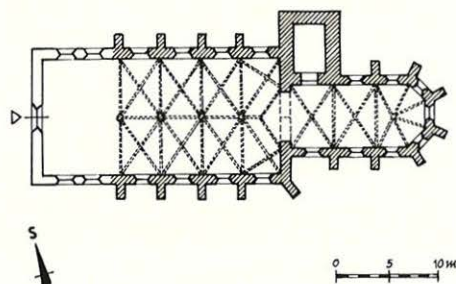
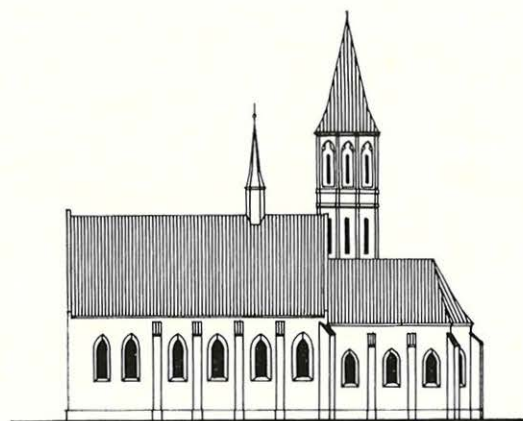
Ostatní zástavba Vyšehradské hory ve 14. století měla odlišný charakter než běžná zástavba městská té doby a do značné míry si ponechala rozvolněnou povahu, jakou měla v období předcházejícím. Kolem základního komunikačního kříže se kupily nadále dvorce a domy kanovníků a kněží, připomínající samostatné hospodářské jednotky s čeledí a služebnictvem, přestavované a doplňované již na základě povolení Jana Lucemburského v duchu stoupajících nároků bohatnoucích pánů. V době předhusitské zde bylo podle odhadu V. V. Tomka kolem 100 kněží, což představovalo 1/12

duchovních v celé předhusitské Praze a po Pražském hradě jejich největší místní soustředění. Městskému životu se Vyšehrad ponejvíce přibližoval v oblasti kolem široké průjezdné komunikace mezi oběma hlavními branami, která byla současně zamýšlena jako tržiště a kolem níž se formovalo jakési skromnější městské centrum se starou rotundou sv. Martina, kostelíkem sv. Jana Stětí se hřbitovem a konečně i domem výsadní rychty spojené s krémou, domem branného a střelce a několika domy řemeslníky. O městských výsadách z předhusitské doby zprávy chybějí, vrchností byla nadále vyšehradská kapitula, ustanovující rychtáře s běžnou správní a policejní pravomocí. V Karlově době – v roce 1361 – za vedení děkana Viléma z Lestkova vyměňo-

vala kapitula dosavadní dřevěný vodovod za nový, provedený z hlazeného kamene. Voda se měla vést z pramenů od kostela sv. Pankráce a z dnešní Jezerky v Michli.⁴⁴ Tato akce souvisela nejen se zajištěním vody pro samotný Vyšehrad, ale současně sloužila k zavlažování rozsáhlých vinic, které od šedesátých let začínaly obklopuvat a kultivovat všechny vhodné svahy hory pod prstencem hradebního okruhu.

Bouřlivý rozvoj hradusdíli současně i Podvyšehradě na severním boku hory při ústí Botiče, které se rovněž ocitlo v novoměstských hradbách. Půdorysná osnova této osady byla poměrně jednoduchá. Její páteř tvořila prastará tržní cesta větvcí se dole na směr podél pobřeží k severu a na spojku přímo k vodě a na břeh pod Vyšehradskou skalou. Tato ulicovka se vzácně zachovala v půdorysu dnešní ulice Vratislavovy dodnes, včetně náznaku středověké odbočky k někdejší Jeruzalémské bráně. Urbanistické dotvoření přinesla i sem až doba Karlova založením a výstavbou špitálu s rozměrným kostelem Pokory P. Marie na klínové parcele podél potoka Botiče, v pohledové ose staré tržní ulice při sestupu od hradiště.⁴⁵ Založení stavby v roce 1364 olomouckým biskupem a později druhým pražským arcibiskupem Janem Očkem z Vlašimi⁴⁶ bylo provedeno na území vyšehradské kapituly při hranici s územím novoměstským.

Kostel rovněž přetrval události v roce 1420 po pádu Vyšehradu a jeho výrazná hmota dominuje městečku pod Vyšehradem až do závěru 18. století, kdy teprve byl opuštěn a pobořený objekt snesen. Nejstarší známou podobu oblasti s kostelem zasvěceným od druhé poloviny 15. století

Rekonstrukce jižního průčelí a půdorysu kostela Pokory Panny Marie (sv. Alžběty) v Podvyšehradě ve 14. století (kresba F. Kašička)

sv. Alžbětě zachycuje opět dřevoryt J. Kozla a M. Peterleho z roku 1562 a pak prospect Sadelerův z roku 1606. Nejvýraznějším motivem stavby je tu v obou případech mohutná několikapatrová věž při severním boku presbyteria, krytá dlátkovou střechou a panelovaná na bocích patrně kružbovými vlysy a úzkými slepými nikami snad v režném cihelném materiálu. Kostelní hmota s vysokou mohutnou věží se jistě uplatňovala jedinečným způsobem nejen v dílčích pohledových záběrech, ale i z řady dalších bodů a stanovišť od severu, z Karlova a z druhého vltavského břehu. Dochovaná vyobrazení a jednoduchá půdorysná schémata dokládají značnou šířku kostela a svádějí k hypotéze, že předhusitský chrám mohl být rovněž původně dvoulodní. Vzdáleně lze srovnat půdorys kostela sv. Alžběty se staroměstským kostelem sv. Ducha, včetně situování věže v severním koutě mezi hlavní lodí a kněžištěm.

Vedle špitálu a měšťanských stavení dokládají prameny v předhusitském Podvyšehradě zejména mlýn, lázeň a přívoz;⁴⁷ volné

plochy a stráně zabíraly opět převážně vinice a pod západním svahem hory na úzkém vltavském břehu také chmelnice.

Smrtí Karla IV. bylo velké dílo na Vyšehradě v podstatě uzavřeno. Radikální přeměna opomíjeného kapitulního hradiště v reprezentační hrad za pouhých třicet let mezi „předkorunovačným průvodem Karla IV. a průvodem pohřebním s jeho tělem na Vyšehrad vzbuzuje obdiv a úctu. Vyšehrad dosáhl vrcholné hranice svého architektonického vývoje, který se již nikdy nepodařilo překonat, stejně jako jeho tehdejší postavení v národních dějinách.

Poznání podoby Vyšehradu v době Karlově připomíná výrazovou bohatost tohoto významného středověkého královského hradu, který tehdy tvořil důstojný protějšek Hradčan a potvrzuje nebývalou různotvarnou stavební plodnost z druhé poloviny 14. století, která neměla v historii Prahy obdoby. Současně však zavazuje k citlivému a ohleduplnému domýšlení všech záležitostí, týkajících se budoucnosti této národní kulturní památky.

Poznámky

¹ Je to patrné z autobiografie, jak na to již dříve upozornil Novák, J. V., *Patriotismus Karla IV.* ČCH XXXII, 1926, s. 9–32 – nově k těmto otázkám srv. Kalista, Z., *Karel IV. – jeho duchovní tvář*, Praha 1971, především s. 160–161 n.

² Zbraslavská kronika – *Chronicon Aulae Regiae*, Praha 1976, přeložil F. Heřmanský, s. 379 – „Téhož roku dne 28. září, to jest v den svatého Václava, vévody a mučedníka, o hodině kumpletu, na Vyšehradě v domě proboštově odešla z tohoto života ke štěstí pro sebe, ale k žalosti pro jiné, nejjasnější a slavná paní, paní Eliška, česká a polská královna a hraběnka lucemburská, velmi dlouho trápená horečkami a plicní chorobou, v třicátém devátém roce svého věku, králování pak roku dvacátého, zaopatřena co nejzbožněji církevními svátostmi, když předtím vykonala důstojná pokání a ukázala papežská svolení s bulou, že má být při skonání od svého zpovědníka rozhřešena z trestu a viny.“

³ Kutnar, F., *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscetví I.* Praha 1973, s. 29–30.

⁴ Cibulka, J., *Český řád korunovačů a jeho původ*, ČKD, Praha 1934, s. 102 n. – nové vydání řádu srv. Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu, Praha 1957, s. 787.

⁵ *Kronika Příbírka Pulkavy z Radenína* – FRB V., 1893, ed. J. Emler a J. Gebauer, s. 7 – latinský text – staročeský překlad s. 214 – s vypravováním se setkáváme v různých variantách u celé řady autorů (Eneáš Silvius Piccolomini, Hájek z Libočan, Bohuslav Balbín aj.).

- ⁶ Kalousek, J., Karel IV. Otec vlasti, Praha 1878, s. 201–202. Je to patrné i v jeho vztahu ke Stadicím a k symbolickému poplatku ořechů z Přemyslovy lísky.
- ⁷ FRB V., 1893, s. 7.
- ⁸ Zbraslavská kronika – Chronicon Aulae Regiae, Praha 1976, přeložil F. Heřmanský, str. 379 – srv. též Šusta, J.: Král cizinec, Praha 1939, s. 501–502.
- ⁹ RB; III. ed. J. Emler, Praha 1890, č. 187, s. 326–327.
- ¹⁰ Mencl, V., Praha, 1969, s. 73.
- ¹¹ FRB IV., Praha 1884, ed. J. Emler, s. 516 – „... posuit primarium lapidem et fundavit Novam civitatem Pragensem, protendens murum fortissimum cum valvis et turribus altissimis a castro Wissegrad usque in Poriecz. Sed et ipsum montem Wissegrad cinxit muro et turibus fortissimis et totum apud consummavit infra biennium.“
- ¹² Janáček, J., Vyprávění o Vyšehradu, Praha 1964, s. 103.
- ¹³ Herold, E., Vyšehrad, Praha 1894, s. 298.
- ¹⁴ Kašička, F.-Nechvátal, B., Jižní opevnění Vyšehradu ve středověku, PP 1974, s. 42 n.
- ¹⁵ Tomek, V. V., Základy místopisu Pražského V. Praha 1872, s. 180 – nověji srv. Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV., Tomus II., Fontes archivi capituli ecclesiae Wissegradensis, ed. V. Vavřínek, Praha 1968, str. 20, č. 44.
- ¹⁶ Sedláček, A., Zbytky register králů římských a českých z let 1361–1480, Praha 1915, s. 75, č. 499, fol. 101.
- ¹⁷ SÚA – Archiv kapituly vyšehradské. L – 364, – sign. III. 62.
- ¹⁸ Vacek, F., Královský Vyšehrad v 15. a 16. století. Sborník historického kroužku XVII., 1916, s. 118 n.
- ¹⁹ Wiehl, A., Bývalá Tábořská brána na Vyšehradě, ČSPSČ XIII 1905, str. 19 n. – prvá rekonstrukce byla podána podle laskavého sdělení Dr. E. Pocheho DrSc. již v roce 1891 v pavilónu Českých turistů na Petříně.
- ²⁰ Kašička, F.-Nechvátal, B., Jižní opevnění Vyšehradu ve středověku, PP 1974, str. 42 n.
- ²¹ Vacek, F., Náš Vyšehrad v letech 1420–1529. Nový Obzor IV., měsíčník pro literaturu a umění, Olomouc, s. 195.
- ²² RBM III. ed. J. Emler, Praha 1890, č. 817, s. 326–327.
- ²³ Kalousek, J., Karel IV. Otec vlasti. Praha 1878, s. 202; Tomek, V. V., Dějepis města Prahy II. Praha 1871, s. 256 – „vystavěl také v novém způsobu někdejší sídlo královské uvnitř Vyšehradu s paláci a pokoji rozličnými“.
- ²⁴ Piša, V., Středověký Vyšehrad, Staletá Praha 5, Praha 1971, s. 87 n.
- ²⁵ Nechvátal, B., Nález neznámé pohledové mapy Vyšehradu, Pražský sborník historický VIII. Praha 1973, s. 89 n.
- ²⁶ Herain, J., O Vyšehradě starém a novějším. ČSPSČ XI. 1903, str. 23 n.
- ²⁷ Tomek, V. V., Dějepis města Prahy II., Praha 1871, s. 256.
- ²⁸ Nechvátal, B., Archeologický výzkum Vyšehradu, PSH VIII., Praha 1973, s. 5 n. – Nechvátal, B., Archeologický výzkum Vyšehradu v letech 1971–1973, AR XXVII 1975, s. 159 n.
- ²⁹ Mencl, V., Česká architektura doby lucemburské, Praha 1948, s. 79 n.
- ³⁰ RBM III. ed. J. Emler, Praha 1890, č. 1337, s. 522–523; č. 1462 str. 569–571.
- ³¹ Tomek, V. V., Základy starého místopisu pražského V. s. 181, srv. též – Ryněšová, B.-Spěváček, J.: Regesta diplomata Bohemiae et Moraviae. V. 2. 1346–1355, Praha 1955, č. 707, s. 354.
- ³² O této skutečnosti by svědčil nález románského zdiva s okénkem v jižní obvodové zdi dnešní stavby v roce 1879 – srv. Nechvátal, B., K stavebně historickému vývoji baziliky sv. Petra a Pavla na Vyšehradě. Umění XXII 1974, s. 134 – pozn. 83.
- ³³ Určitý stavební podnět k přestavbě kostela dala již Karlova matka královna Eliška († 1330), protože se o něm zmiňuje ještě Karel IV. ve své listině z roku 1369 v době zahájení přestavby kostela.
- ³⁴ RBM VI./1, ed. B. Mendl, s. 20–21, č. 27, 28.
- ³⁵ Nechvátal, B., Umění XXII 1974, s. 124.
- ³⁶ Mencl, V., Česká architektura doby lucemburské, Praha 1948, s. 79, 84, 87 (rekonstrukce obr. 29 na s. 84).
- ³⁷ Poche, E.-Wirth, Z., Vyšehrad a zevní okresy Prahy. Zmizelá Praha 4. Praha 1947, obr. 9.
- ³⁸ Tomek, V. V., Dějepis města Prahy, II. 1871, s. 257–258.
- ³⁹ Vacek, F., Náš Vyšehrad v letech 1420–1529, s. 325.

- ⁴⁰ Nechvátal, B., *Umění XXII*, 1974, obr. 9
- ⁴¹ Tomek, V. V., *Dějepis města Prahy III.*, Praha 1875, s. 30, 71 – srv. též Janáček, J., *Vyprávění o Vyšehradu*, Praha 1964, s. 109–110.
- ⁴² Vacek, F., *Královský Vyšehrad v 15. a 16. století*, SHK XVII 1916, s. 120 n.
- ⁴³ Kašička, F.-Nechvátal, B., *Výzkum středověkého Vyšehradu (kostel sv. Jana Stětí)*, PP 1976, s. 193–198.
- ⁴⁴ RBM VII-3 Praha 1958, ed. B. Mendl-M. Linhartová, č. 950, s. 568–569.
- ⁴⁵ Kašička, F.-Nechvátal, B., *Vyšehradské podhradí s bývalým kostelem sv. Alžběty*, PP 1973, s. 193 n.
- ⁴⁶ Tomek, V. V., *Dějepis města Prahy III.*, Praha 1875 s. 258 – o založení špitálu srv. zprávu kronikáře Beneše Krabice z Veitmile – FRB III. Praha 1884, ed. J. Emler, s. 532.
- ⁴⁷ Tomek, V. V., *Základy starého místopisu pražského*, V. s. 181 n.